

Carsten Paludan-Müller
**"Europa før, under og efter nationalstaten –
Refleksioner over identitetspolitik og -historie"**

ur

Lars-Eric Jönsson, Anna Wallette & Jes Wienberg (red.)
Kanon och kulturarv: historia och samtid i Danmark och Sverige
(2008)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 19, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och
biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library needs
and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna
ovanstående som upphovs personer; att spridning av texten är tillåten, men endast
i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

EUROPA FØR, UNDER OG EFTER NATIONALSTATEN – REFLEKSIONER OVER IDENTITETSPOLITIK OG -HISTORIE¹

Carsten Paludan-Müller

Identitet udtrykt som nationalitet, etnicitet, kultur og religion er rykket stærkt frem i Europas offentlige bevidsthed gennem de seneste årtier. Denne optagethed af identitet er en følge af mødet med andre, ikke-europæiske identiteter. Det møde er ikke altid enkelt og kan føre til en række modsatrettede reaktioner. Blandt andet har vi i Danmark set et identitetspolitiske tiltag i form af forsøget på at definere og formidle en national kulturkanon, der underkommunikerer de udvalgte kulturelle frembringelsers nære sammenhæng med resten af verden. Men vi har også opdaget den reelle betydning af forskelle og ligheder i måden, hvorpå vi tænker om det at leve sammen i et samfund. Vi er begyndt at ane, at de værdier, der kan forekomme os selvfølgelig som grundlag for en demokratisk, europæisk samfundsform, har en dyb og kompleks historisk tilblivelse, som vi må undersøge nærmere for at forstå, at de er værdier, som netop er skabt af en ganske specifik historie og kultur med udgangspunkt i Vesteuropa.

Nærværende artikel præsenterer et komprimeret overblik over udvalgte kerne-momenter i dette forløb. En sådan historisk relativisering er nødvendig, dersom vi skal kunne forstå, hvorfor et europæisk syn på mennesket som individ og som borger med pligter og rettigheder i et frit demokratisk samfund ikke nødvendigvis er selvindlysende for mennesker med andre historiske og kulturelle referencerammer.

Det er ikke dermed tanken, at vi må renoncere på gyldigheden – ej heller den universelle – af disse værdier, men derimod, at vi må forberede os bedre på dialogen med 'de andre' om værdierne. Den dialog kræver både respekt for andre og selvrespekt. Re-

---

1. Nærværende artikel er en videreudvikling af et baggrundsnotat fra 2006 udarbejdet af undertegnede for Europarådet: Carsten Paludan-Müller, »Background paper on citizenship and multiple belongings – Histories, issues, and questions to consider«, Europarådet, Strasbourg, 10. november 2006.

spekt og selvrespekt forudsætter i næste led kundskaber om baggrunden for de andres syn og værdisæt og kundskaber om baggrunden for vore egne. Det følgende er tænkt som et bidrag til det sidste.

I artiklen vil jeg derfor argumentere for de nære sammenhænge mellem identitetspolitik og opbygningen af en centraliseret statsmagt på den ene side og den geopolitiske udvikling i Europa siden det 15. århundrede på den anden. Hovedpointen er, at identitetspolitikken gennem store dele af dette tidsspand er blevet udviklet med det formål at konstruere en homogen identitet blandt indbyggerne som grundlag for magtcentralisering i de store vesteuropæiske territorialstater – først med fyrsten som identitetsbærende fællesnævner, siden med nationen og folket organiseret i nationalstaten.

Nationalstaten har gennem det 19. og 20. århundrede udkonkurreret de øvrige statsformer og står nu i det 21. århundrede på én gang enerådende og utilstrækkelig i sin evne til at rumme en mangfoldighed af kulturer og identiteter, der interagerer på godt og ondt i en epoke domineret af det globale marked. Nationalstaterne er på denne måde sat under pres både indefra og udefra. Den enkelte nationalstats reaktion på preset har i mange tilfælde været at søge at bekræfte sin nationale særegenhed gennem at definere og dyrke ikoner for en eksklusiv identitet.

Den danske kulturkanon er et eksempel på et sådant identitetspolitisk greb, der i sin valgte bagud- og indadvendte form ikke fremmer evnen til at møde dagens verden i dens aktuelle historiske situation. Her overkommunikeres et dansk særperspektiv på bekostning af alt det ved billederne, bygningerne, musikken, litteraturen og oldtidsklenodierne, som peger ud i verden, ud på de inspirationer, værkerne har modtaget og givet. Kanonen fremstår snarere som et svar på et spørgsmål fra en anden tid, og det er fristende her at erindre om J. J. A. Worsaaes programerklæring fra 1843 for arkæologiens bidrag til en dansk national identitetspolitik: »Den Opmærksomhed, som allerede nu vises Oldtidens Mindesmærker, er derfor visselig ikke uden dybere Grund. Den er et tegn paa, at det danske Folk i sin forestaaende høiere Udvikling ikke blindthen vil slutte sig til andre Lande, men at det snarere, ved at vende Blikket indad mod sig selv, vil føie Oldtidens Kraft til Nutidens Kløgt og saaledes uddanne sig selvstændigt og frit.«²

Konstruktionen af en kanon som den danske må man imidlertid også forholde sig til som et fænomen i en historisk proces, en sandsynlig – omend ikke selvfølgelig – reaktion netop i en overgangsproces mellem det velkendte og det ukendte. Det kan da

---

2. Jens Jacob Asmussen Worsaae, *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, København 1843, s. 116.

være fristende at søge trygheden i at bekræfte forestillinger om et velafgrænset værdi- og kulturfællesskab.

Det grænseløse Europa og dets organisationsprincipper

Europa har altid været i færd med at finde sig selv – sin identitet og sine grænser. Europa har aldrig været en veldefineret enhed, suveræn og afsondret fra de globale processer. Lige så lidt har Europas befolkninger på noget tidspunkt som helhed været organiseret i logisk uomtvistelige enheder adskilt fra hinanden bag permanent anerkendte grænser. Europas historie har været kendetegnet ved vekslende perioder af langsom og hurtig forandring i varierende rumlige skalaer.³ I et langt tidsperspektiv er der flere gange bare gennem de seneste to årtusinder foregået radikale befolkningsforskydninger i en kontinental og nogen gange sågar interkontinental skala.⁴ Men også i en statslig og regional skala er der sket store demografiske forskydninger.

Europas industrialisering fra midten af det 18. århundrede og frem medførte voldsomme befolkningsforskydninger fra land til by. Det var bevægelser, som var drevet af såvel afstødning fra landet som tiltrækning fra byerne. Mennesker, som blev drevet fra landbruget på grund af omlægninger af produktions- og ejendomsforhold, blev trukket ind i de urbane vækstcentre. Denne kombinerede afstødnings- og tiltrækningsmekanisme fortsætter den dag i dag – og med en tiltagende global rækkevidde for de mennesker og samfund, den berører.⁵ Som altid har nytilkomne i byerne en tendens til at gruppere sig sammen med tilflyttere med samme oprindelse for bedst muligt at værne om en specifik identitet og støtte hinanden i det krævende møde med nye måder at leve på. Undertiden har der været markante kulturelle konfrontationer, hvor traditionelle rurale værdier og normer har mødt urban modernitet.

Gennem historien har andre former for befolkningsflytninger fundet sted på initiativ af magthavere, der har ønsket at tiltrække eller forstøde befolkningsgrupper med særlige potentialer, f.eks. økonomisk, teknologisk eller militært. Her kan vi bl.a. tænke på den danske kong Christian II's indsats for at tiltrække nederlandske bønder for bedre at sikre fødevarerforsyningen til København. Eller vi kan tænke på forløbet efter den osmanniske afståelse af Banatet til det habsburgske kejserrige i 1718 ved fredstraktaten

3. Se f.eks. Leslie Page Moch, *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington, Indiana 2003.

4. F.eks. hunnernes og germanernes vandringer mod vest, der bidrog til romerrikets fald i 4. årh. e.Kr.

5. Netop i 2008 har den globale befolkningsfordeling nået et punkt, hvor mere end halvdelen af os bor i byerne.

i Passarowitz.⁶ Kejserinde Maria-Theresa og hendes efterfølgere koloniserede bevidst den nye provins med bl.a. tyskere, ungare, jøder, serbere og franskmænd.

Også diasporaer⁷ som jødernes, romaernes og armenernes hører med til billedet. Mest kendt er den første i kraft af sin lange, veldokumenterede historie om skiftende perioder af integration, assimilering og forfølgelse.⁸

Sammenfattende tegner dette billedet af et Europa, der gennem hele sin historie har været en konstant skiftende blanding af etniske, religiøse og kulturelle størrelser – størrelser, som også selv er i stadig forandring i kraft af mødet med 'de andre'. Det forekommer usandsynligt, at fremtiden i den henseende skulle blive anderledes. Europa må forblive en proces, hvis det skal forblive sig selv.

Europas historie har gennem de sidste par årtusinder grundlæggende været domineret af tre statsformer: bystaten, territorialstaten⁹ og imperiestaten. De har haft forskellig vægt og roller varierende i tid og rum. I antikken havde bystaterne og senere den romerske imperiestat afgørende betydning for udviklingen af europæisk samfund og kultur. Da Romerriget brød sammen i Vesteuropa, gik den imperiale orden her i det store og hele til grunde. I stedet fulgte efterhånden på ny bystater¹⁰ samt en række territorialstater. Bystaterne havde i en periode en vigtig rolle som bærere og udviklere af det republikanske demokrati.¹¹ I mange af bystaterne bukkede den republikanske styreform i løbet af det 15. århundrede under for presset fra de ekspanderende fyrstestyrede territorialstater.

Det Frankiske Rige havde i godt halvandet århundrede imperiale ambitioner. Med pavens kroning af Karl den Store til romersk kejser i Rom juledag år 800 fik Det Frankiske Rige tillige imperiale attributter. Men imperiet begyndte at gå i opløsning efter Karl den Stores død i 814 og blev delt i tre ved traktaten i Verdun 843. Dermed var der skabt

---

6. Yves Terson, *Empire ottoman, le déclin la chute, l'effacement*, Paris 2005, s. 76.

7. Her bruges betegnelsen 'diaspora' i sin generelle græske betydning, 'spredning', og altså ikke som betegnelse for eksil fra et oprindeligt hjemsted.

8. Specielt om jødeforfølgelse, se Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz, *Jødehat. Antisemitismens historie fra antikken til i dag*, Oslo 2006.

9. Territorialstat bruges her som betegnelse for mange af de statsdannelser, der senere har defineret sig som nationalstater. Det bliver imidlertid en anakronisme at projicere nationalstaten længere tilbage i tid end til slutningen af det 18. århundrede. Territorialstater er typisk stater af mindre geografisk størrelse og mindre etnisk diversitet end imperier (jf. Carsten Paludan-Müller, *Rome. The Parallactic Observation of the Empire*, Oslo 2008 med henblik på en diskussion af imperiebegrebet). I modsætning til imperierne accepterer territorialstaterne, uanset indbyrdes styrkeforhold, typisk andre stater som sideordnede.

10. Bystaterne blev særligt betydningsfulde i Norditalien samt i den nordlige del det kontinentale Europa – fra Nederlandene til Estland.

11. Maurizio Virolli, *From Politics to Reason of State, The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*, Cambridge 1992.

et udgangspunkt for nogle lange linjer gennem efterfølgende århundreders vest- og centraleuropæiske storpolitik. Den fik i mangt og meget karakter af en løbende konflikt mellem det vestlige efterfølger-rige (det senere Frankrig) og de østlige efterfølger-riger (senere Tyskland og Østrig) om kontrollen med det mellemste efterfølger-rige (Lotharingia, der rakte fra Nederlandene til Rom).¹² Det blev altså territorialstaternes evigt balancerende magtkamp frem for imperiet, der kom til at præge historien i det vestlige Europa, afbrudt af enkelte kortlivede forsøg på ny kontinental imperiebygning (Frankrig under Napoleon I, Tyskland under Hitler). De imperier, Vesteuropa i øvrigt byggede fra det 15. til det 20. århundrede, var alene oversøiske og havde udgangspunkt i de territorialstater, der i løbet af det 19. århundrede blev til nationalstater.

Derimod levede imperiet videre som dominerende statsform i Øst- og Mellemeuropa, først gennem det byzantinske imperium og det hellige tysk-romerske imperium (senere det østrigske og det østrig-ungarske). Siden afløstes det byzantinske imperium af det osmanniske, og det russiske imperium voksede frem – blandt andet på bekostning af det osmanniske. Medens det østrig-ungarske og det osmanniske imperium gik til grunde med 1. verdenskrig, levede det russiske videre som Sovjetunionen frem til 1991 i kraft af Oktoberrevolutionens metamorfose. Det havde dog allerede nået sit zenith kort efter – og i kraft af – sammenbruddet i 1945 af Hitlers tyske imperieprojekt.¹³

På den vesteuropæiske del af kontinentet udviklede territorialstaterne sig i stærk indbyrdes konkurrence, der ofte slog ud i krige. Det er næppe forkert at påstå, at den indbyrdes rivalisering mellem staterne var en vigtig faktor bag deres udvikling i retning af stadig større intern centralisering og homogenisering. Der er tale om en lang udvikling, som det kan være vanskeligt – måske endog meningsløst – at sætte et begyndelsestidspunkt for. Men jeg vil her fremhæve nogle momenter i Europas historie, som fremstår som centrale:

- Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af den tidligt moderne territorialstat fra det 15. til det 18 århundrede.
- Samlingen af Spanien under Isabella af Castilien og Ferdinand af Aragon i sidste del af det 15. århundrede.
- Trediveårskrigen og de westphalske fredsaftaler fra 1648.
- De engelske borgerkrige og John Hobbess publicering af *Leviathan* i 1651.
- Centraliseringen af statsmagten hos en suveræn fyrste med Frankrig under Ludvig

12. Jean Tulard, *Les empires occidentaux, de Rome à Berlin*, Paris 1997, s. 225.

13. Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, 2. udg., Cambridge 2006, s. 165.

XIV som det epokedannende eksempel.

- Udviklingen af nationalstaten fra det 18. til det 20. århundrede – med overførelse af det identitetspolitiske fokus fra fyrsten til 'folket'.
- Nationale 'vækkelser' i Europa, Tysklands samling og de flernationale imperiers krise og opløsning.
- 1. verdenskrig som Europas første store geopolitiske sammenbrud.
- 2. verdenskrig som det næste sammenbrud, der indleder Europas *timeout* – 'den kolde krig'.
- Murens fald i 1989 – de uløste nationale spørgsmål fra 1. verdenskrig dukker frem igen i øst.
- Immigration samfund og identitetssammenstød i Vesteuropa.

Disse momenter kan opfattes som væsentlige i et historisk forløb. Det skal ikke forstås sådan, at de har forudbestemt forløbet frem mod en bestemt historisk situation. Men de har medvirket til at definere et sæt af mulige udfald, som blandt andet omfatter det historiske forløb, vi i disse år er med til at forme.

Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af den tidligt moderne territorialstat

I lighed med andre kulturelle fællesskaber har også Europa defineret sig gennem både åbenhed og lukkethed i forhold til de andre. I begge henseender har islam været af umådelig betydning helt fra 600-tallet og frem til i dag. Kampen for at genetablere et kristent herredømme over Den Iberiske Halvø har haft en særlig rolle. Dette var ikke blot et lokalt iberisk anliggende.

Ideologisk var den europæiske kult omkring Sct. Jacob (Sant Iago) og hans grav i Santiago de Compostela vigtig for generobringsprojektet. Den bidrog med pave Alexander II's appel allerede i 1064 til mobilisering af kristne fyrster og riddere fra andre dele af Europa (flest fra Frankrig, men eksempelvis også fra Skotland). Generobringen – 'La Reconquista' – blev vigtig for udviklingen af den særlige kobling af militær og religiøs erobring, som siden blev benævnt korstogene,¹⁴ og som blev institutionaliseret af pave Urban III i 1095.¹⁵ Op gennem det 12. århundrede blev der grundlagt en række iberiske ridderordner efter mønster fra tempelridderne og med 'La Reconquista' af halvøen fra muslimsk herredømme som mål. En af ordnerne indstiftedes under navnet og

---

14. Franco Gardini, *Europe et Islam, Histoire d'un malentendu*, Paris 2002, s. 63–81.

15. Richard Fletcher, »The Early Middle Ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford 2000, s. 63–89.

med skytshelgenen Sant Iago, som nu også fik tilnavnet 'Matamore' – mauerdræberen.

Forbindelsen mellem korsfarerordnerne og opbygningen af kristen iberisk kongemagt var stærk – det var eksempelvis ikke usædvanligt, at en konge 'udliciterede' tilbageerobringen af et bestemt område til en af ordnerne, som da til gengæld fik visse feudale rettigheder over det erobrede område. Det tætte forhold mellem kongemagt og korsfarere illustreres tillige af, at Stormesteren af Avisordnen, prins John, i 1384 blev konge af Portugal.¹⁶ I 1551 overførte pave Julius III stormesterembedet for samtlige af landets militære ordner til den portugisiske krone 'in Perpetuum'.¹⁷

Legitimering af stats- og kongemagten havde i Europa på dette tidspunkt først og fremmest én ideologisk ressource at trække på – den katolske kristendom. I opbygningen af én samlet spansk stat under en kongemagt blev det katolske kristne brugt som et særlig stærkt identitetsbyggende element. Det skete på baggrund af de mange århundreders korstog, der gradvist lagde flere områder fra det muslimske El Andalus under først og fremmest Castilien og Aragon. Da disse to spanske kongeriger i 1469 blev samlet gennem indgåelse af ægteskab mellem Isabella af Castilien og Ferdinand af Aragon, blev det katolske gjort til den ideologiske kerne i den samlede kongemagt. De to herskere lod sig benævne 'Los Reyes Católicos'. Da Ferdinand i 1492 forestod erobringen af den sidste muslimske bastion, Granada, var han allerede blevet benævnt 'El Encubierto'. Tilnavnet betyder 'den skjulte' – den hersker, der ifølge datidens spanske eskatologi skal åbenbare sig og føre kristendommen til endelig sejr. Generobringen var blot begyndelsen, og vejen ville nu gå videre mod befrielsen af Jerusalem og oprettelsen af det katolske verdensherredømme.¹⁸

Samme år sejlede Columbus ud med sine tre skibe for senere at lande i Caribien. Skibene førte sejl med samme kors, som korsfarerne bar på deres våbenkjortler. Dermed igangsattes netop dén kristne verdenserobring, som forståelsesmæssigt lå i forlængelse af det iberiske generobringsprojektet. Denne sammenhæng refererede Columbus da også åbent til i flere af sine breve til sine kongelige opdragsgivere. Columbus' projekt og siden hele opbygningen af det spanske (og portugisiske) verdensimperium hentede dermed ideologisk legitimitet fra de samme messianske og milleniaristiske forventninger, som knyttede sig til de katolske monarker og deres politik.¹⁹

Columbus nævnte i et af sine breve et tredje forhold, som var specielt for året 1492

16. Angus Mackay, »The Late Middle Ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, s. 91–115, se s. 106. Se også www.jvarnoso.com/orders/orderaviz.html.

17. www.jvarnoso.com/orders/orderchrist.html.

18. Mackay, s. 92.

19. Serge Grusinski, *Les Quatre Parties du Monde, Histoire d'une mondialisation*, Paris 2004, s. 72 og s. 288–292.

– fordrivelsen af Spaniens store jødiske befolkning.²⁰ Denne fulgte efter en århundreder lang proces med stadigt tiltagende forfølgelse af jøderne. Mange af dem var blevet tvunget til at konvertere til kristendommen. Men heller ikke omvendelse var nok: Oprigtigheden i de konverterede jøders – de såkaldte 'conversos' – kristne sindelag blev underlagt granskning af den i 1480 til formålet kongeligt indstiftede inkquisition.²¹ Inkquisitionen var også et magt- og propagandainstrument, der gennem sin ritualiserede magtudøvelse medvirkede til både at cementere den spanske stats særlige kristne identitet og kongemagtens (frem for pavemagtens) kontrol over kirken i Spanien. Også den store muslimske befolkning blev udsat for både forfølgelse, tvangskristning og til slut i begyndelsen af det 17. århundrede fordrivelse. Med mission, med forfølgelse af muslimer og jøder og med bekæmpelse af protestantisme definerede den spanske kongemagt også i praksis katolicisme som konstituerende for den spanske identitet.

I kraft af rigdommene fra det voksende oversøiske imperium svang Spanien sig i løbet af det 16. århundrede op som den førende stat i Europa. Udviklingen nåede sit højdepunkt under Karl I og hans søn Filip II. Karl I var i kraft af dynastiske alliancer under navnet Karl V blevet kronet til tysk-romersk kejser. Alliancen mellem habsburgske monarker i henholdsvis det spanske og det tysk-romerske rige fortsatte frem til sidste halvdel af det 17. århundrede. Nabostaten Frankrig var en hovedfjende, hvilket også kom til udtryk ved valget af dato for påbegyndelsen af det kongelige slotsbyggeri, Escorial, ved Madrid.²² Byggeriet blev indledt i 1563 for at fejre Filip II's sejr over franskmændene ved St. Quentin på Sankt Laurentius dag (10. august) 1557.²³ Escorial er et stærkt symbolsk udtryk for enheden mellem katolicisme og kongemagt. Det er et stramt bygningskompleks, der på én gang skulle fungere som kongelig residens og som kloster. Escorials grundplan, som kan sammenlignes med en rist, er blevet udlagt som en reference til skytshelgenen Sankt Laurentius, der led martyrdøden på en glødende rist. Men nok så oplagt er det formentlig at opfatte grundplanen som inspireret af tidens forestillinger om Salomons tempel i Jerusalem.²⁴ Centralt placeret i anlægget er Sankt Laurentius-kirken, hvis facade i sin udformning også refererer til forestillingerne om Salomons tempel. Facaden smykkedes af seks statuer af gammeltestamentelige konger. Spanien blev med dette tempel præsenteret som det udvalgte folks rige, kongens sæde

20. www.historyguide.org/earlymod/columbus.html.

21. Heather Rae, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge 2002, s. 69–82.

22. Felipe Fernández-Armesto, »The Improbable Empire«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, s. 116–151, se s. 123.

23. www.newadvent.org/cathen/o5534c.htm.

24. Stefania Tuzi, *Le Colonne e il Tempio di Salomone, La storia, la leggenda, la fortuna*, Rom 2002, s. 143, fig. 42.

som det ny tempel og Filip II selv som den nye Salomon – kort og godt kristenhedens og modreformationens fremmeste proponent.²⁵

Sammenfattende kan man konkludere, at den politiske udvikling af et samlet, spansk kongerige blev ledsaget af et brutalt indre opgør med den århundreder gamle, flerkulturelle sameksistens af muslimer, jøder og kristne i Spanien. Opbygningen af en potent spansk statsmagt blev betalt med en tvangshomogenisering af befolkningen gennem kulturel/religiøs/etnisk udrensning. Med den valgte identitetspolitiske underbygning fulgte vigtige historiske og kulturelle handlingsmatricer. For det første en definition og mobilisering af et kristent Europa imod islam. I forlængelse heraf et systematisk arbejde for at konstruere et samlende identitetsgrundlag for en stærk stat. I dette tilfælde er det katolicisme, først defineret i modsætning til islam og jødedom, siden i modsætning til protestantisme, der leverer det ideologiske grundlag for konstruktionen af den spanske stat som kristendommens udvalgte forsvarer.

Det udvidede europæiske teater 1: Krigsherrer og samfundstænkere – fra kaos til orden

Af såvel ideologiske som geopolitiske årsager blev protestantismen op gennem det 16. og 17. århundrede til en trussel mod den habsburgske magtstilling i Europa. Henholdsvis protestantisme og katolicisme blev til samlingspunkter for forskellige territorielle og dynastiske magtpolitiske interesser. Kontrollen med Nederlandene var vigtig. De havde sammen med England i løbet af det 16. århundrede gradvist overtaget Norditaliens rolle som Europas førende vækstområder. Et andet konflikttema, som grupperede protestanter og katolikker over for hinanden, var konstellationerne omkring valget (gennem kurfyrsteinstitutionen) af tysk-romersk kejser.

Karl V havde både været spansk konge (under navnet Karl I) og tysk-romersk kejser (under navnet Karl V). Ved hans død i 1556 blev rigerne igen skilt, og det blev bestemt, at Nederlandene skulle overgå fra den tyske til den spanske gren af huset Habsburg (Filip II). Dette medførte en forstærket konfrontation mellem kronen – nu den stærkt katolske spanske – og de reformerte, som stod stærkt i de nordlige Nederlande. De erklærede sig som Utrecht Unionen uafhængige i 1581.²⁶ Herefter rådede med korte afbrydelser en krig, der siden smeltede sammen med det tidligt moderne Europas anden store krig – tredivårskrigen. I udgangspunktet handlede det for de habsburgske mo-

25. Tuzi, s. 125; Gruzinski, s. 29–33.

26. Lars Ericson Wolke, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*, Lund 2006, s. 35–41.

marker i Wien og Madrid om at sikre kontrollen med arvefølgen på den tysk-romerske kejsertrone gennem at kontrollere, hvem der blev konge i Bøhmen. Men her ligesom i Nederlandene udløstes spændingerne mellem den spanske modreformation og en stærk lokal protestantisk orientering i et åbent oprør mod kejsermagten i 1618. Herefter fulgte 30 år, der vendte op og ned på den europæiske orden. Krigshandlingerne havde tyngdepunkt i det tyske område, men med mere eller mindre stærke homologe eller analoge forbindelser til andre indre og ydre konflikter, blandt andet i Frankrig, på Den Iberiske Halvø, på den italienske halvø, på de britiske øer, i Polen, i Rusland og i Norden.

Af flere årsager viste krigshandlingerne sig vanskelige at afslutte. Fire af de vigtigste årsager var:

- Pres for en større magtpolitisk vægtjustering i de mellemstatslige såvel som i de indrestatslige relationer. Dette pres fremkom blandt andet ved forskydningen af Europas økonomiske orientering fra Middelhavet til Atlanten og i den forbindelse tillige fremvæksten af en ny selvbevidst urban elite navnlig i de nord- og nordvest-europæiske vækstcentre.
- En stærk ideologisering af konflikterne centreret omkring opgøret mellem reformation og modreformation.
- En uklar skelnen mellem indre og ydre anliggender i mellemstatslige relationer. Denne uklarhed gjorde det vanskeligt gennem inddæmning at undgå ydre indblanding og dermed konfliktspredning med udgangspunkt i det, vi i moderne tid har defineret som indre statslige anliggender.
- En udstrakt brug af private, ikke statslige krigsrepræsentanter (lejesoldater anført af krigsherrer), som havde en egen interesse i at holde krigshandlingerne i gang.²⁷

Trediveårskrigen og krigen mellem habsburgerne og Nederlandene²⁸ fandt deres endelige afslutning i 1648 ved indgåelse af traktaterne i Osnabrück og Münster. Tilsammen benævnes disse to Den Westphalske Fredsaftale. Aftalerne omfattede ikke krigshandlingerne mellem Spanien og Frankrig, der fortsatte frem til indgåelse af Pyrenæertraktaten i 1659.

Jeg skal ikke i denne sammenhæng gå nærmere ind på de westphalske aftaler, men det er vigtigt at konstatere, at aftalerne med baggrund i krigens erfaringer indførte den suveræne stat som grundlag for den mellemstatslige nyordning af Europa. Fyrsten kunne da på den ene side herske suverænt over sit eget territorium og dets befolkning

---

27. Herfried Münkler, *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Assymetrie*, Weilerswist 2006, s. 49.

28. En fredsaftale mellem Spanien og Nederlandene indgæet i januar samme år blev i oktober 1648 gjort til en del af det westphalske aftalekompleks.

uden ydre indblanding, men måtte på den anden side acceptere ikke at blande sig i fremmede territorialstaters indre anliggender. Desuden blev militærvæsenet 'afprivatiseret' til fordel for stående statslige hærstyrker.

En vigtig – og fra fransk side ikke utilsigtet – følge af det nye princip om suveræn fyrstestemagt blev en langvarig politisk fragmentering af Tyskland. Den tysk-romerske kejsermagt var herefter i det store og hele begrænset til kejserens eget personlige rige, det østrigske. Resten af det tyske område var organiseret i en række små enevældige fyrstestater efter fransk forbillede, hvor kejseren kun havde yderst begrænset magt. Med opsplitlelsen af Tyskland opstod der i Europa et geopolitisk mønster, som varede helt frem til midten af det 19. århundrede: mod vest dominerede store territorialstater (Frankrig, Spanien og England), mod øst dominerede tre store imperier (det habsburgske, det osmanniske og det russiske). Imellem lå de nederlandske samt en del tyske og italienske områder som en 'cordon sanitaire' af småstater, hver især uden tilstrækkelig tyngde til at true naboerne.²⁹ Til gengæld rummede dette bånd fra Norditalien til Nederlandene også Europas rigeste koncentration af byer. Her går en hovedarterie gennem Europa, som rækker langt tilbage i middelalderen og fortsætter op i nutidens 'blå banan'³⁰, der definerer dette område (inklusive det sydlige England) som Europas urbane ryggrad og økonomiske tyngdepunkt.

Den engelske borgerkrig fra 1642–49 (som også involverede resten af de britiske øer) havde mange træk fælles med krigen i Centraleuropa. Også her var det urbant centrerede økonomiske nybrud og opkomsten af et stærkt byborgerskab en drivende kraft i en konflikt mellem parlament og kongemagt. Ideologisk samlingspunkt var ligesom på kontinentet modsætningen mellem katolicisme og protestantisme.

Krigene var på de britiske øer en lige så ødelæggende oplevelse af kaos og meningsløshed som på kontinentet. Begge steder udløste erfaringerne nytænkning. På kontinentet traktatfæstelsen af nye principper for suveræne stater, i England Thomas Hobbes' (1588–1679) *Leviathan* fra 1651. Her reintroducerede Hobbes begrebet 'den sociale kontrakt' som betegnelse for forholdet mellem borgerne i en stat under en suveræn hersker.³¹ John Locke (1632–1704) udviklede begrebet videre med vægt på en bedre

29. Nederlandene udgjorde dog til en vis grad en undtagelse gennem det 17. og hovedparten af det 18. århundrede i kraft af sin betydelige økonomiske og maritime styrke. Det samme galdt Venedig frem til udgangen af det 17. århundrede.

30. I 1980'erne blev det almindeligt at definere en række sammenhængende bånd af dynamiske byområder i Europa. De kaldtes 'bananer' efter den krumme form.

31. Jean Bodin havde allerede i 1576 med *Les six livres de la république* publiceret sin anvisning på nødvendigheden af en stærk, suveræn fyrste som garant for trosfrihed og fred i samfundet. Bodin reagerede med dette på det 16. århundredes krige mellem katolikker og huguenotter i Frankrig.

balance mellem rettigheder og pligter i forholdet mellem borgere og hersker. Fælles for Hobbes og Locke er opfattelsen af, at vi som borgere hver især må give afkald på en del af vores 'naturlige ret' for at kunne leve sammen med andre borgere i et ordnet samfund.

Med dette samfundsfilosofiske resultat af det 17. århundredes ødelæggende krige var kimen lagt til en dynamisk tænkning, som navnlig Voltaire og Rousseau siden førte videre gennem det 18. århundrede. Det skulle vise sig at blive en tænkning, der i vekselvirkningen med den videre historie udviklede sig til noget ganske andet end det filosofiske grundlag for den autoritært fyrstestyrede stat, Hobbes havde lagt frem.

Men samlingen af store territorialstater som Spanien og Frankrig og trediveårskrigen havde også medført radikale forandringer i måderne, krige blev forberedt og ført på. Forandringerne omfattede en øget statsliggørelse af militærvæsenet og store investeringer i ny artilleriteknologi og fæstningsværker, der kunne matche denne og bidrage til konsolidering af territorialstaterne internt og eksternt. Krigsflåderne blev tillige et vigtigt og ressourcekrævende oprustningsfelt. En finansiering og styring af alt dette krævede i sig selv en styrket central statsmagt til udskrivning af skatter og til administration af militærvæsenet. På den måde blev udbygningen af statsmagten for Europas territorialstater et konkurrenceparameter på linje med den primære militære slagkraft. Det er i det lys, vi også må forstå statsmagtens spektakulære udvikling i Frankrig og hos dets konkurrenter.

Krige udløses af akkumulerede spændinger mellem forskellige interesser. Typisk kommer de i forlængelse af nye geopolitiske aktørers indtræden på scenen og/eller i forlængelse af perioder med omfattende økonomisk og social forandring. Begge forhold spillede ind i det 17. århundredes Europa. Religiøse forskelle blev vigtige markører, der kunne mobilisere ressourcer og begrunde krig. Men at krigen viste sig så vanskelige at begrænse i tid og rum, blotlagde behovet for udviklingen af spilleregler for adskillelsen af indre og ydre konflikter. Krigenes ødelæggende virkning inspirerede også en ny samfundsfilosofisk raison med fyrsten som statens suveræne garant for en social kontrakt og dermed for samfundets sammenhængskraft. I det følgende vil jeg se på det fremmeste eksempel på enevældig fyrstemagt, således som denne udvikledes i Frankrig fra midten af det 16. århundrede.

Frankrig under Ludvig XIV – absolutismens identitetspolitiske nybrud

Den franske historie i det 17. århundrede er vigtig i vores sammenhæng, fordi den konstituerer en overgang fra den førmoderne stat til den moderne. Det går naturligvis slet

ikke an at forklare denne proces alene ud fra et idéhistorisk perspektiv. Men det idéhistoriske har dels en egen dynamik, dels en vekselvirkning med det sociale, økonomiske og politiske.

De franske konger, der siden begyndelsen af det 16. århundrede så sig omklamret af de habsburgske riger, kæmpede tillige med stærke indre spændinger. Det var kræfter, der langt op i det 17. århundrede truede med at ødelægge den franske kongemagts ambitioner om at skabe en stærk og samlet stat, der kunne matche den habsburgske udfordring. For den franske kongemagt var det derfor naturligt på europæisk niveau at anlægge en kynisk realpolitik, hvor såvel spaniernes anden hovedfjende, osmannerne, som de protestantiske fyrster i Tyskland og Norden blev vigtige alliancepartnere. På indenrigspolitisk niveau gjaldt det først og fremmest om at modvirke de centrifugale kræfter, der dels manifesterede sig som en undertiden blodig kamp mellem katolicisme og protestantisme, dels kom til udtryk i mere målrettede angreb på kongemagten. I 1649 måtte den endnu umyndige Ludvig XIV flygte med sin moder, Anna af Østrig, fra 'Fronden' – en fællesbetegnelse for to bølger af væbnede oprør, der fra 1648–53 rekrutterede først borgere og siden adel mod ekstraordinære skatteudskrivninger (forårsaget af tredivårskrigen) og voksende kongemagt.³²

Fronden blev den sidste alvorlige trussel mod et samlet Frankrig. Men den blev sammen med bevidstheden om 1500-tallets ødelæggende religionskrige bestemmende for den epokedannende politiske linje, Ludvig XIV lagde fra 1661, da han ved kardinal Mazarins død personligt overtog regeringsmagten. Ludvig XIV's projekt kan på mange måder betegnes som et politisk-militært-kulturelt-psykologisk 'Gesamtkunstwerk', kommunikeret med en gennemritualiseret symbolbrug. I princippet en genistreg af et magtsystem – men i det lange løb uden et robust ideologisk, socialt og økonomisk grundlag.

I 1653 ved Frondens endelige nederlag markerede kongemagten sin sejr med en ballet, *La Nuit*, hvor den nu myndige Ludvig XIV selv dansede slutpartiet i et symbolladet kostume, der illuderede solen; solen, som brød nattens (læs: krigens) mørke og genskabte den kosmiske orden; solen, som siden skulle blive selve symbolet på Ludvig XIV's personlige regeringsmagt.³³

Ved sin personlige overtagelse af regeringsledelsen i 1661 fjernede Ludvig XIV alle indenrigspolitiske konkurrenter. Den gamle adel (*la noblesse dépepée*), der havde mistet afgørende magt ved Frondens nederlag, fik nu sin rolle i regeringsførelsen yderligere

32. Charles Tilly, *European Revolutions 1492–1992*, Oxford 1995, s. 159–61.

33. Se også Joël Cornette, *Chronique du règne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube des Lumières*, Paris 1997, s. 14–16.

elimineret. I stedet besatte kongen vigtige poster med folk, han selv havde promoveret (*la noblesse de robe*) og dermed gjort til sine personlige klienter. Den gamle adel blev i stigende grad henvist til overvejende ceremonielle funktioner ved hoffet.

Kongens centrering af al magtudøvelse i sin person understøttede han på det ideologiske og symbolske plan gennem udviklingen af en avanceret iscenesættelse. Til forskel fra de spanske monarker trak Ludvig XIV ikke på kristen dogmatik som sit centrale ideologiske virkemiddel. I stedet udviklede han en personkult, der trak på klassisk mytologi, kunst, arkitektur og videnskab.

Det mest radikale greb var at flytte residensen fra Louvre i Paris til Versailles 30 km længere mod vest. Her opbyggede Ludvig XIV med udgangspunkt i faderens beskedne jagtslot Europas største fyrstepalads med en have og park, der i format og virkning næppe er overgået siden. Alt var lagt til rette som et univers med kongen som fikspunkt. Kongens privatgemak og seng lå nøjagtig i slottets og parkens øst-vestgående midterakse. Det mytologiske billede på kongen var Apollon, som behersker parkens hovedakse fra et fontænebassin, hvor en figurgruppe viser guden på hans vogn, der stiger op for med solen at rejse over himlen mod natten. Dette paralleliseredes i ceremoniellet omkring kongens morgen (*levé*) og kongens sengegang om aftenen (*couché*).³⁴

Parken blev indrettet med et tæt væv af figurer fra den klassiske mytologi, som var artikulerede på en måde, der også udtrykte barokkens analoge verdensbillede. Som landskabsarkitektur var haven et udtryk for monarkens evne til at projicere sin magt milevidt ud i landskabet i en total geometrisk orden. Med tidens fremmeste ingeniører og videnskabsmænd skabtes et spektakulært system af fontæner og spejldamme. Orangeri og menageri bragte eksotiske planter og dyr fra fjerne egne af kloden ind i dette totalunivers. Alt dannede ramme om ceremonier og fester, der markerede kongen og hans triumfer. For eksempel blev sejren over den tysk-romerske kejser i slaget ved Seneffe 11. august 1674 – og dermed den endelige erobring af Franche Comté³⁵ – markeret otte dage efter under en fest i Versailles med en teaterforestilling, hvor kongen selv medvirkede, og hvor de erobrede faner pludselig blev bragt ind på scenen og lagt for hans fødder. På den måde blev kunst og politik, fiktion og virkelighed, knyttet sammen med det formål at understøtte den enevældige magt.³⁶

Som enevældig monark konstituerede kongen samlingspunktet for statens identitet.

---

34. Edouard Pommier, »Versailles, l'image du souverain«, *Les lieux de memoire*, vol. 1, red. Pierre Nora, Paris 2004 [1997], s. 1256.

35. Provens i det sydøstlige Frankrig.

36. Pommier, s. 1262.

Men med ambitionerne om at skabe det nye Rom spillede kongemagten også på andre strenge. Arkitekturen – den stramme klassicistiske franske fortolkning af barokken – var et virkemiddel, der blev udviklet som en bevidst forkastelse af Berninis opulente romerske barok. Frankrig skulle gennem sit valg af arkitektur formidle sin fordring på arven fra antikkens romerske imperium.

Endnu vigtigere på langt sigt var det måske, at fransk afløste latin som det sprog, der anvendtes i officielle inskriptioner – f.eks. i teksterne, der forklarede de allegoriske loftsmalerier i Spejlsalen i Versailles. Fransk afløste latin i 1685. Det franske sprog – det sprog, der blev talt af befolkningen i Île de France³⁷ – taltes endnu kun af et mindretal af landets indbyggere, og det blev dermed også gjort til en konstituerende del af den officielle franske identitetspolitik, en rolle, det har bevaret frem til i dag.³⁸

Med Versailles konstituerede Ludvig XIV en kanon for fransk bygnings- og landskabsarkitektur, sprog, musik, teater og etikette, som for en stor del er blevet stående i eftertiden – aktivt eller som en del af den kulturelle bevidsthed. Versailles selv er forblevet et monument og et potent symbol i fransk og europæisk kultur. Det har længe efter at have mistet funktionen som magtens residens bevaret evnen til at erobre positionen som scene for skelsættende storpolitiske tildragelser: Det Tyske Kejserrige udråbtes i Spejlsalen 1881, og fredstraktaten efter 1. verdenskrig undertegnedes sammesteds i 1919. Dermed er der blevet lagt stadigt nye lag af betydninger til de oprindelige.

Endnu en af kongemagtens politiske satsninger, som både havde et ideologisk, økonomisk og militært udgangspunkt, var den storstilede understøttelse af videnskaberne, blandt andet gennem grundlæggelsen af l'Académie des sciences i 1666. Denne satsning styrkede Frankrigs teknologiske grundlag og naturligvis tillige kongens legitimitet som statens altfavnende og altoverskuende omdrejningspunkt. På langt sigt var det dog ikke problemfrit at forene forestillingen om en religiøst-mytologisk begrundet absolutistisk kongemagt med en stadigt mere videnskabeligt baseret omverdensforståelse. Med overgangen fra rationalisme til oplysning svandt Guds og det guddommeliges legitimerende kraft til fordel for tanker om en anden orden, hvor den sociale kontrakt byggedes nedefra og ikke oppefra, baseret på fornuftsargumenter frem for på religion.

Udenrigspolitisk kombinerede Ludvig XIV den militære og kulturelle styrke med opbygningen af et diplomati, der siden har dannet paradigme for det internationale diplomati og dets forhandlingskunst. De franske diplomater arbejdede på grundlag af en grundig forståelse af de realpolitiske forhold og interesser hos partnere og modparter i

---

37. Regionen omkring Paris.

38. Pommier, s. 1269.

et system, der blev raffineret af François Callières, kongens betroede udsending ved forskellige europæiske fyrstehoffer og kabinetsekretær (1701–1708).³⁹ Fransk diplomatisk styrke har medvirket til det franske sprogs stærke internationale position.

Frankrigs europæiske politik var overordnet bestemt af konkurrencen med de habsburgske riger. Dette indebar som nævnt alliancer med andre modstandere af de habsburgske riger. Derfor var Frankrig heller ikke blandt de europæiske magter, der greb ind for at redde Wien ved osmannernes belejring i 1683. Det var ikke uden problemer for Ludvig XIV, for osmannerne på Balkan repræsenterede et indarbejdet fjendebillede for den europæiske kristenhed – på samme måde som i sin tid maurerne i El Andalus. Desuden kæmpede kongen med paven om kontrollen over den katolske kirke i Frankrig.⁴⁰ I disse sammenhænge bliver det forståeligt, at det var vigtigt for kongen at fremstå som en katolsk fyrste af Guds nåde og troens stærkeste forsvarende, endskønt han langt hen ad vejen havde bygget en egen ideologisk platform for sin magt, en platform, der trak på den barok-antikke mytologi.

Det er derfor næppe tilfældigt, at Ludvig XIV i 1685 valgte at slå ned på huguenotterne (de franske protestanter) – og ikke før. For det var længe siden, at huguenotterne havde udgjort en trussel mod kongemagten eller Frankrigs sammenhængskraft. Ludvig XIV ofrede formentlig huguenotterne for at sikre sin legitimitet som katolsk monark. Han tilbagekaldte de endnu gældende aftaler i Nantes-ediktet⁴¹ og beordrede de franske protestanter til at omvende sig til katolicismen. Samtidig forbød han dem at emigrere. Emigration var dog netop, hvad mange af huguenotterne valgte. Herved oplevede Frankrig en umådelig åreladning af menneskelig og økonomisk kapital, og den enevældige kongemagt fik skabt et regimekritisk eksilmiljø. De, der blev tilbage og derfor måtte konvertere til katolicismen, bragte en skepsis med sig ind i forholdet til den etablerede, regimetro kirke. Denne skepsis medvirkede til i Frankrig at nære den oplysningstænkning, som i sidste ende førte frem til et opgør med både kirken og den enevældige kongemagt.

Ludvig XIV's politik var effektiv, men den var også kostbar. Han løftede Frankrig op til positionen som Europas førende magt militært og ideologisk. Men de store militære satsninger kostede, og det gjorde også den gigantiske scenografi omkring kongemagten. Kongens modvilje mod også at lade den i øvrigt pacificerede adel bære sin del af skat-

---

39. François de Callières, *L'Art de négocier sous Louis XIV*, Paris 2006 [1716].

40. Pierre Miquel, *Les Guerres de Religion*, Paris 1980, s. 467–68. Heather Rae, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge 2002, s. 110–15.

41. Nantes-ediktet udstedt af Henrik IV i 1598 rummede en række bestemmelser der gav de franske protestanter forskellige rettigheder til at praktisere deres tro.

tebyrden påkaldte sig kritik fra mange hold, – blandt andet fra Vauban, kongens nøgterne rigsmarskal. Sammen med fejlslagen høst og påfølgende hungersnød (1692–94) medvirkede de store udgifter og den ulige byrdefordeling til at erodere det økonomiske og politiske fundament for systemet. At Ludvig XIV selv var klar over dette, udtrykte han på sit dødsleje til dauphinen (kronprinsen), den senere Ludvig XV, med følgende formaning: »Mit barn, du vil blive en stor konge, men efterlign mig ikke i min forkærlighed for byggeri og krig. Forsøg hellere at leve i fred med dine naboer. [...] Bestræb dig på at gøre godt for dit folk, hvilket jeg ulykkeligvis ikke har kunnet gøre.«⁴²

Med den franske historie fra midten af det 17. århundrede ser vi to udviklinger: for det første en hurtig og monumental etablering af den absolutistiske kongemagt, for det andet og som konsekvens af den første en langsommere og gradvis sekularisering af det ideologiske fundament for staten.

Drivkraften er først den geopolitiske konkurrence mellem Spanien og Frankrig. Her gjaldt det for fyrsterne at sikre sig fuld kontrol over deres territorier samt disses indbyggere for bedst muligt at kunne mobilisere de fornødne ressourcer til at fortsætte konkurrencen med militære midler. Ludvig XIV's identitetspolitik adskilte sig fra den spanske ved at inddrage andre momenter end de religiøse for at legitimere statsmagten. Fyrsten (Ludvig XIV) satte bogstaveligt sig selv i centrum. Desuden blev fransk sprog, kunst og videnskab vigtige ideologiske virkemidler for at understøtte en fælles identitet inden for staten. Systemets indbyggede svagheder – herunder den manglende socio-økonomiske bæreevne samt den indre modsætning mellem en guddommeliggjort kongemagt og en øget naturvidenskabeliggjort verdensopfattelse – medførte på langt sigt systemets kollaps. Absolutismen levede som samfundsorden på lånt tid. Næste skridt blev da, som vi skal se, overførslen af statens identitetsmæssige fællesnævner fra fyrsten til folket.

Det udvidede europæiske teater 2, 1789–1922: Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af nationalstaten

Ludvig XIV's efterfølgere formåede ikke at gennemføre de nødvendige reformer, der kunne have åbnet vejen for en tilpasning til den økonomiske og kulturelle udvikling, der fulgte i det 18. århundrede. Resultatet af det akkumulerede reformpres blev den velkendte revolutionære udladning i 1789. Men selv da formåede det gamle regime ikke

---

42. Denne formaning er overleveret i flere versioner. Her er det Saint-Simons i min oversættelse gengivet efter Joël Cornette, *Chronique du regne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube des Lumières*, Paris 1997, s. 550, note 7.

at imødekomme de politiske kræfter, som det endnu havde været muligt at udvikle et kompromis med.

Med den radikaliserede revolution, der efter 1789 blev konsekvensen af mangelen på andre løsninger, satte Frankrig endnu en gang en epokedannende agenda for den politiske udvikling i Europa – herunder i særlig grad for tænkningen omkring, hvad der konstituerer den statsbærende identitet: Allerede Menneskerettighedserklæringen i sommeren 1789 havde erstattet begrebet 'kongens undersåtter' med begrebet 'nationens borgere'.

Og siden april 1792 var det revolutionære Frankrig i krig med en preussisk-østrigsk alliance, der ønskede at retablere den førrevolutionære orden i Frankrig og demontere faren for, at revolutionen skulle spredes ud over Europa. 11. juli 1792 fulgte erklæringen fra konventet: »La patrie en danger« (»Fædrelandet i fare«). Den var en appel om mobilisering til kamp for fælles overlevelse og havde en paradigmatisk retorik om nation og folk.

Kanonaden ved Valmy 20. september 1792 blev 'the defining moment'. Her tvang den franske hær de invaderende preussere tilbage. Et berømt citat lyder: »Von hier und Heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus, und Ihr könnt sagen, Ihr seid dabei gewesen.«⁴³ Det var Goethe, som med disse ord for de preussiske officerer på stedet udlagde betydningen af deres nederlag ved Valmy. Dagen efter blev Ludvig XVI afsat og republikken udråbt. Kongen var forsvundet som statens samlende identitetssymbol. I hans sted var nu entydigt Nationen, Republikken og Folket. Et folk, som måtte defineres, og det til og med i en situation, hvor det revolutionære Frankrig måtte forsvare sig mod angreb fra de andre stormagter. Dette var og er et af verdenshistoriens helt centrale momenter.

Siden viste historien, at ikke alt, der fulgte med revolutionen, var irreversibelt. Napoleons kejserlige imperium opstod til dels som en konsekvens af dynamikken mellem revolutionen, krigene, de geopolitiske omstændigheder og Napoleons person. Alle disse fire årsagsforhold var medvirkende – også til imperiets undergang. Efter Napoleons fald fulgte på ny først et kongeligt (Ludvig XVIII, Karl X og Louis Philippe) og siden endnu et kejserligt monarki (Napoleon III), en revolte (1831), endnu en revolution (1848), et statskup (1851) og en mislykket revolution (1871) samt en mellemliggende republikansk fase, før den republikanske statsform var fast etableret. Men gennem alle disse omskiftelser stod en kerne fra revolutionen i 1789 i det store og hele fast: Opgøret

---

43. »Fra denne dag og dette sted udgår en ny verdenshistorisk epoke, og I kan sige, at I var til stede.« (Min oversættelse.)

med formel (ikke reel) ulighed baseret på klasse og idéen om folket og nationen som de konstituerende elementer i statens identitet. Dette blev en drivende ideologisk kraft op gennem det 19. og 20. århundredes historie.

I det 18. og 19. århundrede voksede territorialstaterne sig stærke. I Europa var de førende magter nu territorialstaterne Frankrig, England og Preussen samt kontinentalimperierne Østrig og Rusland. Længst mod sydøst herskede et stadigt mere svækket osmannisk imperium, der efterhånden kun eksisterede takket være rivaliseringen mellem de øvrige stormagter om fordelingen af de osmanniske territorier.

Med den franske revolution var nationalstaten og folket blevet knæsat som definerende identitetsgrundlag for territorialstaterne. En identitetspolitik, der kunne holde sammen på og mobilisere folket i rivaliseringen mellem staterne, blev et afgørende succeskriterium. Dette kom til udtryk i assimileringer af minoriteter gennem standardiseringer af et nationalsprog,⁴⁴ uddannelser, konstruktion af nye nationale symboler og ritualer centreret om historie og kulturarv.

Fra det 18. til det 20. århundrede foregik dermed i Europa en intens konstruktion af interne ligheder og forskelle – ligheder internt i nationalstaterne og forskelle eksternt mellem nationalstaterne. Det handlede om at sikre sig, at borgerne aldrig skulle være i tvivl om, hvor deres loyalitet hørte hjemme, når det gjaldt konkurrence og konflikt med andre stater. For den globale konkurrence om markeder for råvarer, kapital og arbejdskraft skærpedes. Og krigene – forlængelsen af den politiske konflikt (jf. Clausewitz, »Vom Kriege«) – ændredes fra opgør mellem fyrsterne og deres professionelle hære til folkekrige, hvor statens samlede materielle, menneskelige og åndelige ressourcer mobiliseredes i opgøret. Derfor blev identitetspolitik så vigtig og nationale kanoner konstrueret – ofte med slående indbyrdes ligheder fra nation til nation.

Dette er den overordnede historie. Men det er vigtigt også at forstå, at den nye idé om folk og nation var stærk, netop fordi den også var født i kampen for menneskerettigheder mod den enevældige kongemagt. Idéen var så stærk, at den også kunne fungere som samlingspunkt i mobilisering af modstand mod regimer, der kunne defineres som fremmedherredømme, hvad enten de nu med rette kunne kategoriseres som undertrykkende eller ej. At skelne helt skarpt mellem sociale frihedskampe, kulturelle frihedskampe og nationalistiske projekter er derfor undertiden vanskeligt.⁴⁵

Idéen om folk og nation blev et radikalt dynamiserende element i den videre europæiske historie, først ved at bidrage til afviklingen af de enevældige monarkier og der-

44. I Frankrig specielt efter udbruddet af krigene med udlandet i 1792, se Alan Forrest, *Paris, the Provinces and the French Revolution*, London 2004, s. 4.

45. Tilly, s. 41–42.

næst som en ideologisk sprængladning under de multinationale kontinental-imperier.

Det osmanniske blev ramt først,⁴⁶ da den græske frihedskrig brød ud i 1821. Denne frihedskrig blev på én og samme tid prototypen for en række nationale uafhængighedskrige og en parallel til den iberiske 'Reconquista' – et korstog for befrielse ikke bare af europæisk kristenhed, men i forestillingen også af den europæiske kulturs hellenske vugge. Det blev en kamp, der vandt aktiv støtte blandt romantikere som Byron og Delacroix og mere tøvende støtte fra de vestlige stormagter, som frygtede, at Rusland ville udnytte den osmanniske nedgang til at opnå sit langsigtede geostrategiske mål om ekspansion til Middelhavet.

Billedet af en græsk befrielseskamp mod tyrkisk undertrykkelse kompliceres imidlertid af, at de etnisk-politiske skillelinjer slet ikke var så tydelige. Græske aristokrater, de såkaldte 'Phanariote-familier' (opkaldt efter den græske bydel i Konstantinopel), havde siden det 17. århundrede opnået ledende positioner i Det Osmanniske Rige ikke bare i forhold til den græske befolkning, men flere andre steder, navnlig på Balkan. Dette aristokrati (ofte med rødder i den gamle byzantinske elite) måtte nu vælge mellem en privilegeret position i et imperium i nedgang eller alternativt at skifte loyalitet og satse på at opbygge en ny magtposition i en selvstændig græsk nationalstat. Valget faldt for det meste på det sidste. Dette er vigtigt, fordi der dermed i den tyrkiske befolkning skabtes en grundfortælling om græsk forræderi over for imperiet og et grundlag for udviklingen af et stærkt modsætningsforhold mellem den græske og den fremvoksende tyrkiske nationalisme. En selvstændig græsk stat blev ikke til umiddelbart efter 1821, men først i 1832 efter en lang og kompliceret proces. De nuværende græske statsgrænser har blot eksisteret siden 1948.⁴⁷ Kulminationen på den moderne græske nationalstatsdannelse kom 100 år efter frihedskrigen med den græsk-tyrkiske krig og de gensidige etniske udrensninger i 1922.

Men den græske frihedskrig fik også betydning som inspiration for andre nationale uafhængighedsprojekter på det osmanniske Balkan og i Kaukasus. Disse projekter førte i konstellationer med forskellige storpolitiske interesser, specielt britiske, franske og russiske, til yderligere erosion af Det Osmanniske Rige.

For de habsburgske kejsere i Wien var interesserne mere sammensatte: På en og samme tid var osmannerne en arvefjende og en territorial konkurrent samt et imperium konfronteret med samme nationalistiske udfordringer. For det habsburgske kej-

---

46. Georges Corm, *l'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation. Histoire d'une modernité incomplète*, Paris 2002, s. 97.

47. Yves Tissier, *Dictionnaire de l'Europe. États d'hier et d'aujourd'hui de 1789 à nos jours*, Paris 2004, s. 290–299.

serrige var i lige så høj grad som det osmanniske multinationalt og dermed en nidkær modstander ikke bare af republikanske idéer, men også af nationale selvstændighedsbevægelser. Derfor støttede habsburgerne i nogle tilfælde osmannernes bekæmpelse af nationalisterne, f.eks. ved i 1796 i Trieste at arrestere den stærkt fransk inspirerede græske nationalist og republikaner Rigas Feraios og udlevere ham til de osmanniske myndigheder, som året efter henrettede ham i Beograd. Men andre gange valgte habsburgerne at sikre sig kontrollen med osmanniske områder på Balkan – ikke mindst for at forhindre konkurrerende russisk fremtrængen.

Hvis vi løfter blikket og ser ud over Europa i tiden efter 1814, finder vi to tilsyneladende modstridende tendenser. Dels en opløsningstendens og dels en samlingstendens. Begge er de imidlertid inspireret af dynamikken fra den franske revolution i 1789. Opløsningstendensen ramte først og fremmest de to gamle imperier, det habsburgske og det osmanniske. Samlingstendenserne gjorde sig derimod særligt gældende i de småstatsfragmenterede områder i Tyskland og Italien, det gamle 'cordon sanitaire' mellem imperiernes og territorialstaternes Europa.

Med Preussens opstigning til stormagtsstatus gennem det 18. århundrede opstod der også en konkurrent til habsburgernes gamle fortrinsstilling som den førende tyske magt. De nationale bevægelser og revolutioner op gennem det 19. århundrede styrkede på ny Preussens position efter dets sammenbrud i napoleonskrigene. Kongeriget blev en samlende kraft i det tyske område. Kulminationen begyndte med sejren over Danmark i 1864, der i tysk forståelse bragte en sejrrig afslutning på holstenernes og slesvigernes nationale frigørelseskamp. Dernæst fulgte sejren over Østrig i 1866, der udelukkede Det Østrigske Kejserrige fra enhver rolle i det tyske nationale samlingsprojekt. Det kunne nu under uantastet preussisk ledelse føres frem mod udråbelsen af Det Tyske Kejserrige i Versailles i 1871 efter sejren i den tysk-franske krig. Dermed lammedes det Frankrig, som gennem århundreder aktivt havde modarbejdet en samling af de tyske områder til en ny stormagt.

Habsburgerne, derimod, blev ikke blot udfordret eksternt af preusserne, men også internt – mest markant af ungarerne. De indledte i revolutionsåret 1848 en national selvstændighedsopstand. Den førte på kort sigt til nederlag (1849),⁴⁸ men var på langt sigt begyndelsen til en proces, der i 1868 gav Ungarn status på linje med Østrig i dobbeltmonarkiet Østrig-Ungarn. Dermed var der for alvor åbnet for problemstillingen om, hvordan magtfordelingen i kejserriget skulle tilgodesee de forskellige nationale

---

48. Den kejserlige østrigske hær fik hjælp fra den kejserlige russiske hær til at knuse den ungarske opstand. Her er der altså endnu et eksempel på, at konkurrerende kontinentalimperier alligevel valgte at støtte hinanden i kampen mod nationale selvstændighedsbevægelser.

grupperinger. Denne problemstilling blev yderligere skærpet af Østrig-Ungarns konkurrence med Rusland om overtagelse af stadig nye områder på Balkan fra 'Europas syge mand' – Det Osmanniske Rige. Inkluderingen af disse nye provinser ændrede balancen, først og fremmest mellem slaver, magyarer og tyskere, på en måde der anfægtede legitimiteten i de to sidstnævntes magtmonopol.⁴⁹ Kejserriget blev kendt som 'nationernes fængsel'.

Østrig-Ungarns balkanpolitik blev i stigende grad destabiliserende, både internt og eksternt. Annekteringen af det osmanniske Bosnien-Herzegovina (1908) medførte konfrontation med serbisk nationalisme, understøttet af en panslavisk russisk politik. Den konfrontation førte efter attentatet i Sarajevo 28. august 1914 på ærkehertug Franz Ferdinand til krig mod Serbien. Denne krig udløste igen det opgør mellem stormagterne, som man blandt andet også kan se som en følge af de storpolitiske balanceforskydninger, der var opstået med Det Tyske Kejserriges indtræden som europæisk stormagt i det tidligere fragmenterede Mellemeuropa.

Da 1. verdenskrig sluttede i 1918, var Europa radikalt forandret. Den russiske revolution havde delvist afviklet det zaristiske imperium og opløst en række af dets europæiske besiddelser i selvstændige nationalstater. Samme vej gik det nu med det østrig-ungarske og med det osmanniske imperium. At Amerika var trådt ind mod centralmagterne, og at russerne var trådt ud, gjorde det muligt at fremstille krigen som et opgør mellem frie demokratiske nationalstater på den ene side og autoritære folkeundertrykkende regimer på den anden.

Både Lenin⁵⁰ og præsident Wilson havde nationernes selvbestemmelse højt på agendaen. Logisk var det på sin vis også, eftersom det jo var etnisk-nationale konflikter, der havde udløst – omend næppe alene forårsaget – storkrigen. Det blev afgørende for de streger, sejrsmagterne tegnede på landkortet efter 1918. Versailles-traktaten, Sèvres-traktaten og Genève-traktaten fjernede det tyske, det østrig-ungarske og Det Osmanniske Rige fra landkortet. I stedet dannedes en række nye stater, og grænser mellem eksisterende stater blev revideret.

Denne nyordning af Europa tilstræbte at lade de mellemstatslige grænser følge nationerne. Men resultatet efterlader ingen tvivl om, at dette princip var bedre i overensstemmelse med den vesteuropæiske end med den mellem-, øst- og sydøsteuropæiske virkelighed. Store vesteuropæiske territorialstater havde udviklet sig gennem århund-

---

49. Lonnie R. Johnson, *Central Europe. Enemies, Neighbours, Friends*, New York 2002, s. 157.

50. Med anerkendelsen af princippet om nationernes ligeberettigelse og frihed åbnede Lenin for genoprettelsen af en række europæiske stater, der havde indgået i det russiske imperium. Dermed sattes også et eksempel for håndteringen af de besejrede imperier i en nyordning af Europa.

reder gennem en blanding af undertrykkelse, sprogstandardisering, mytologi, historiefortolkning og uddannelse. Det havde skabt og til en vis grad forankret forestillingen om en fælles national identitet som grundlag for staten. Større etnisk-territorielle problemer indskrænkede sig trods alt til nogle få grænseområder som Alsace-Lorraine.

Anderledes så det ud i det Europa, der for en stor dels vedkommende havde været domineret af de multietniske imperier, hvor forskelligt etnisk og religiøst tilhørsforhold ikke fundamentalt havde anfægtet legitimiteten i forholdet mellem statens herskere og dens indbyggere – før det 19. århundrede. Dette sammen med en yderst sammensat etnisk geografi som beskrevet indledningsvist betød, at der i praksis ikke var nogen oplagt og entydig logik, efter hvilken de nye statsgrænser kunne trækkes. De nye grænser skabte nye mindretal, og de delte befolkninger, som ellers opfattede sig som samvarende.

Perioden fra den franske revolution og frem til fredstraktaterne efter 1. verdenskrig er med rette betegnet som nationalstaternes storhedstid. Dette skal forstås således, at forestillingen om national autonomi udtrykt i det ideelle princip om 'hvert folk sin stat' blev formelen for ordningen af Europa. Det blev derfor også perioden, hvor ydre forskelle og indre ligheder blev fremdyrket eller ligefrem konstrueret som ideologisk grundlag for magten i Europas stater – nye som gamle. Historieskrivning, arkæologi, etnologi og museer blev vigtige virkemidler i disse nationale identitetskonstruktioner. At der både inden for og på tværs af de fleste europæiske stater efter nyordningen levede folk, som opfattede sig selv som delte og/eller undertrykte, var imidlertid et faktum.

Det udvidede europæiske teater 3: 1922–89 – nyt sammenbrud og 'timeout'

Efter 1. verdenskrig var mange af de nationale problemstillinger, som var defineret op gennem det 19. århundrede, fremdeles uden løsning. Den internationale nyordning efter 1. verdenskrig formåede som bekendt ikke at stabilisere Europa. En række regionale krige og konflikter fulgte i kølvandet. Og de fortsatte problemer omkring den nye stormagt Tysklands indplacering i den geopolitiske arkitektur udløste en række politiske katastrofer og en ny storkrig. 2. verdenskrig ændrede radikalt Europas geopolitiske situation. Med Yalta- og Potsdamaftalerne blev Europas storpolitiske tyngdepunkt for første gang siden Det Vestromerske Riges sammenbrud flyttet bort fra Vest- og Centraleuropa. Et udslidt Europa blev i praksis sat under geopolitisk administration af USA og USSR – de to nye konkurrerende supermagter. Deres indbyrdes konkurrence om global dominans forhindrede effektivt, at nogen europæisk etnisk eller national konflikt på ny eskalerede ud af kontrol.

Delvist på grund af de gamle europæiske imperiemagters udmattelse, delvist på grund af spredningen af idéen om folkenes ret til selvbestemmelse, brød Europas oversøiske imperier sammen i årtierne, der fulgte efter 1945. Ofte trak kolonimagten sig først efter brutale forsøg på undertrykkelse, som f.eks. i Kenya, Indonesien og Algeriet. Senere fulgte massive indvandring fra de tidligere kolonier til Europa og da navnlig til de tidligere kolonimagter.

Inden for USA's dominanssfære engagerede de vesteuropæiske stater sig i en lang og endnu igangværende proces, der omfatter økonomisk og politisk integration og gensidigt forpligtende aftaler om demokratiske borgerrettigheder og pligter (herunder rettigheder for mindretal). Målet var og er at etablere sådanne nye præmisser for de mellemstatslige relationer, at voldelig konflikt aldrig igen ville blive taget i anvendelse som et legalt, endsige attraktivt middel til at afgøre uenigheder.

Inden for USSR og dets dominanssfære blev potentialet for indre- og mellemstatslige konflikter holdt under skarp kontrol. Dette fungerede, til trods for at reguleringer af grænser og mellemstatslige relationer i Europas østlige halvdel efter afslutningen af 2. verdenskrig havde efterladt en god del latent konfliktpotentiale, f.eks. på Vestbalkan.

Perioden fra 2. verdenskrigs afslutning til murens fald i 1989 kan således opfattes som en art 'timeout' for Europa. Vesteuropa fik på den ene side en unik mulighed for at udvikle nye indre europæiske mellemstatslige relationer og materiel velstand, på den anden side mistede de gamle stormagter deres oversøiske imperier. Central- og Øst-europa inklusive Kaukasus blev 'dybfrosset' med de etniske problemstillinger uløste, som havde skabt voldsomme konflikter siden det 19. århundrede.

Det udvidede europæiske teater 4: Efter 1989 – gamle konflikter genopstår, og nye kommer til

Medens efterkrigstidens internationale orden i Europas vestlige halvdel overlevede afslutningen af den kolde krig, var dette ikke tilfældet i den østlige halvdel. Her, hvor efterkrigstidens orden i høj grad oplevedes som påtvunget af USSR, opløstes denne orden også med sovjetimperiets sammenbrud.

Med sammenbruddet af den sovjetiske dominans og af USSR selv dukkede gamle konflikttemaer op på ny. Mange af dem med et stærkt etnisk islæt. Særligt skæbnesvangre konflikter omkring etniciteter og minoriteter dukkede op fra historiens glemsel i randzonen af den sovjetiske magtsfære: Vestbalkan og Kaukasus. Det er bemærkelsesværdigt, at dette er de samme områder, som gennem århundrederne frem til 1. verdenskrig lå i de omstridte skæringspunkter mellem de multinationale imperier Østrig-

Ungarn, Rusland, Det Osmanniske Rige – og til dels Persien (i forhold til Kaukasus). I disse områder har det på grund af den sammenflettede etniske geografi vist sig særlig vanskeligt at etablere en ny nationalstatslig orden. Det er stort set ikke muligt at trække mellemstatslige grænser efter klare etniske skillelinjer. Der vil altid være fremmede inden for og frænder uden for grænserne. I tillæg til dette kommer så den vanskelige tematik vedrørende relationerne mellem skiftende tiders dominerede og dominerende etniske grupper – ofte med tunge skygger fra tidligere tiders overgreb. Endelig dukkede disse gamle konflikttemaer op i en periode og i områder, hvor befolkningerne blev sat under yderligere pres af radikal økonomisk omstilling til en globaliseret konkurrence-økonomi med deraf følgende social usikkerhed og politisk uro.

I den vestlige halvdel af Europa er der stort set ingen åbne spørgsmål om grænser, og samtidig er der begrænsede problemer med gamle etniske mindretal. Til gengæld har den globale økonomiske og politiske dynamik, efterspørgslen efter arbejdskraft og effekten af Vesteuropas koloniale fortid i andre verdensdele udløst markante indvandring og navnlig fra Afrika og Asien til Europas vestlige lande siden 1960'erne. De vesteuropæiske lande har ved siden af ændringen til indvandringslande oplevet andre radikale opbrud som følge af den tiltagende globalisering af markedet for varer, kapital, arbejdskraft, kultur og kommunikation.

Historie, identiteter, værdier og sameksistens

Historievidenskaberne er optaget af at kortlægge og forklare oprindelser. I denne artikel er der afdækket nogle kausale sammenhænge og forløb over en lang periode, der har ledt til et Europa, som for en tid er organiseret efter nationalstatsprincippet. Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle en sådan afdækning af årsagssammenhænge med påstanden om et teleologisk prædetermineret forløb. Andre udfald kunne tænkes, hvor f.eks. Den Iberiske Halvø var forblevet et område med mere end to stater. Frankrig kunne med eller uden udfordringen fra et samlet Spanien have bukket under for det 16. og tidlige 17. århundredes stærke indre opløsningstendenser. I den forstand skal det foregående altså mere opfattes som en efterrationalisering.

Imidlertid har det også været vigtigt at vise, hvordan nationalstatsprincippet netop er opstået som et logisk svar på nogle specifikke historiske og geografiske omstændigheder i Vesteuropa, og at det fra denne position og op gennem det 19. og 20. århundrede har udbredt sig i rollen som det generelle og globale organisationsprincip. Først ved den gradvise opløsning af de multinationale kontinentalimperier, og siden ved opløsningen af de vesteuropæiske stormagters oversøiske koloniimperier.

Overalt ved opbygningen af nationalstaterne har konstruktionen af indrestatslige ligheder og mellemstatslige forskelle været essentielle komponenter i den enkelte stats identitetspolitik. Indførelse af en national sproglig standard på bekostning af minoritetssprog og lokal variation, konstruktionen af en fælles national historie (med stærkt teleologisk præg) samt fejringen af national litteratur, billedkunst, arkitektur og musik er uomgængelige komponenter i nationalstatens identitetspolitiske arsenal.

I dag befinder nationalstaten sig ved en korsvej. Den globalisering, vi lever under, er ikke den første, men i sin karakter og i sit omfang har den på afgørende vis udfordret den enkelte nationalstats evne til at regulere markedet og garantere borgernes sikkerhed og velfærd. Væksten i internationale organisationer siden 2. verdenskrig viser dette tydeligt. I Europa er Den Europæiske Union et eksempel på en ny og hybrid mellemstatslig organisationsform, der på den ene side overtager en række typiske statslige funktioner, men på den anden side fortsat beror på mandat fra de suveræne nationalstater, som udgør dens medlemmer.

Indbyggerne i det tidlige 21. århundredes europæiske nationalstater oplever ikke bare pres fra den globaliserede økonomi. Et globaliseret mediebillede og en stadig mindre homogen befolkningssammensætning har anfægtet forestillingen om en veldefineret fælles national kultur i Vesteuropas nationalstater. Dette har flere steder medført reaktioner fra store dele af befolkningen, som oplever tab af holdepunkter, materielle som immaterielle. Et af svarene har været de anakronistiske forsøg på at definere nationale kanoner – en serie af kulturelle frembringelser, som da tilskrives rollen som bærere af for eksempel en særlig dansk identitet. Parallelle reaktioner ser vi i de ny- og gendannede nationalstater i det tidligere Østeuropa. Også her konstrueres det nationalt særegne på bekostning af det fælles, der peger ud i verden. Sådanne identitetsmæssige afsnøringer, som ses i forskellige varianter overalt i Europa, er forklarlige, men næppe befordrende for evnen til at møde de reelle udfordringer fra den sammensatte verden, vi europæere er dele af.

Vigtigst af alt er det at besinde sig på, at det særlige ved vore europæiske samfund – det, der virkelig gør dem specielle – er synet på mennesket som individ og som borger med rettigheder og pligter i et frit demokratisk samfund. Det er det, som er produkt af et meget specifikt historisk og kulturelt forløb i vores lille del af verden. Det er det, som alt for let går tabt, dersom vi koncentrerer os om at opretholde de nationale identitetskonstruktioner som det vigtigste. Udfordringen må som følge heraf være at vedgå, at vort syn på samfund og menneskerettigheder har nogle meget specifikke europæiske forudsætninger, som gør, at disse størrelser ikke uden videre er indlysende for og umiddelbart kan fungere i andre kulturelle kontekster. Det glemmer vi for ofte, hvilket

gør os uskikkede til at føre den nødvendige samtale med mennesker, der har andre kulturelle referencerammer.⁵¹

'Oversættelsen' af vore samfunds bærende værdier og den diplomatiske samtale om dem bliver afgørende for vor evne til at møde andre kulturelle referencesystemer med den blanding af respekt og selvbevidsthed, der også vil være forudsætningen for at opretholde grundlaget for en fri og demokratisk sameksistens mellem frie og forskellige identiteter.

Dette er vigtigere end at rekonstruere de nationale enhedskulturer eller at erstatte dem med en ny fælleseuropæisk afgrænsning mod resten af verden. De værdier, Europa kan leve videre på, er nok kulturelt og historisk specifikke i deres tilblivelse, men fremdeles universelle i deres grundlæggende fordring. Europa må derfor forblive åbent mod verden for at forblive tro mod sit grundlag.

Summary

Europe before, during and after the nation state – Reflections on identity politics and history

Identity – expressed as nationality, ethnicity, culture and religion – has gained prominence in public awareness and debate during recent years. This preoccupation is a product of major historical turns, and mounting pressures from economic, technological and socio-cultural transformations in recent decades. Manifestations of identity through the definition of national cultural canons like the one recently published in Denmark can be seen as an identity-political response to such pressures.

In order to fully appreciate such a phenomenon, we have to see it in a culture-historical and geopolitical perspective. This paper aims at exposing the connection between the rise and development of the centralized modern state since the late fifteenth century and the development of monocultural identity-political schemes for their support. These schemes paved the way for the establishment and expansion of the nation state as the universal principle of political organization during the nineteenth and twentieth centuries.

However, the nation state has increasing difficulties in delivering both the content and the ideological framework for the social contract of the twenty-first century. The status of the nation as an adequate frame of reference for the cohabitation of citizens

---

51. Bruno Latour & Pasquale Gagliardi, *Les atmosphères de la politique. Dialogue pour un monde commun*, Paris 2006.

with multiple identities is questionable. What is less questionable is the value of other concepts which have developed out of the same history as the nation state, concepts such as citizen, secularity, democracy and civic rights. But also they must be contextualized, and discussed in ways that give them meaning beyond their original cultural frame of reference.

Referencer

- Callières, François de, *L'Art de négocier sous Louis XIV*, Nouveau Monde, Paris 2006 [1716]
- Corm, Georges, *L'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation. Histoire d'une modernité inaccompli*, La Decouverte/Poche, Paris 2002
- Cornette, Joël, *Chronique du regne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube de Lumières*, Sedes, Paris 1997
- Eriksen, Trond Berg, Harket, Håkon & Lorenz, Einhart, *Jødehat. Antisemitismens historie fra antikken til i dag*, Damm, Oslo 2006
- Fernández-Armesto, F., »The improbable empire«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Fletcher, Richard, »The early middle ages«, *Spain a History*. red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Forrest, Alan, *Paris, The Provinces and the French Revolution*, Arnold, London 2004
- Gardini, Franco, *Europe et Islam, Histoire d'un malentendu*, Seuil, Paris 2002
- Grusinski, Serge, *Les Quatre Parties du Monde, Histoire d'une mondialisation*, Editions de la Martinière, Paris 2004
- Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism, since 1780*, 2. udg., Cambridge University Press, Cambridge 2006
- Johnson, Lonnie R., *Central Europe. Enemies, neighbours, friends*, Oxford University Press, New York 2002
- Latour, Bruno, Gagliardi, Pasquale m.fl., *Les atmosphères de la politique. Dialogue pour un monde commun*, Seuil, Paris 2006
- Mackay, Angus, »The late middle ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Moch, Lesley Page, *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2003
- Münkler, Herfried, *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Assymetrie*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2006
- Paludan-Müller, Carsten, »Background paper on citizenship and multiple belongings – Histo-

- ries, issues, and questions to consider«, Europarådet, Strasbourg 2006
- Paludan-Müller, Carsten, *Rome. The Parallaxic Observation of the Empire*, Oslo universitet, Oslo (under udgivelse 2008)
- Pommier, Edouard, »Versailles, l'image du souverain«, *Les lieux de memoire*, red. P. Nora, Vol.1. Gallimard, Paris 2004
- Rae, Heather, *State, Identities and the Homogenization of Peoples*, Cambridge University Press, Cambridge 2002
- Ternon, Yves, *Empire Ottoman, le déclin, la chute, l'effacement*, Editions Michel de Felin, Paris 2005
- Tilly, Charles, *European Revolutions 1492–1992*, Blackwell, Oxford 1995
- Tissier, Y., *Dictionnaire de l'Europe. États d'hier et d'aujourd'hui de 1789 à nos jours*, Paris 2004
- Tulard, Jean, *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*, PUF, Paris 1997
- Tuzi, Stefania, *Le Colonne e il Tempio di Salomone, La storia, la leggenda, la fortuna*, Gangemi, Roma 2002
- Virolli, Maurizio, *From Politics to Reason of State. The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*, Cambridge University Press, Cambridge 1992
- Wolke, Lars Ericson, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*, Historiska Media, Lund 2006
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen, *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, København 1843